त्यजेत् । अधमे द्वादशी मात्रा मध्यमे द्विगुणा मता । उत्तमे त्रिगुणा ज्ञेया प्राणायामस्य निर्णये । कनीयसि भवेत् स्वेदः कम्पो भवति मध्यमे । उत्तिष्ठत्युत्तमे प्राणी बद्धपद्मासनो युवः । अनेन क्रमयोगेन नाडीमार्जनमाचरेत् । दृढता वपुषा दीप्तिस्तेन नाडीस्य जायते । यदा तु नाडीशुद्धिः स्यात्तदा चिह्नानि बाह्यतः । जायन्ते योगिनो देहे तानि वक्ष्याम्यशेषतः । शरीरवपुषा दीप्तिर्जठराग्निविवर्द्धनम् । अशत्वच शरीरस्य तस्य जायेत निश्चितम् । पूर्वोक्तकाले कुर्वीत परमाभ्यासमेव च । ततःपरं यथेष्टन्तु शक्तिः स्यात् वायुधारणे । यथेष्टधारणाद्वायोः सिद्धिः कुम्भस्य केवला । केवले कुम्भके सिद्धे रेचपूरकवर्जिते । न तस्य दुर्लभं किञ्चित् त्रिषु लोकेषु विद्यते" । [हेमच० ।

प्राणावाय न० प्राणेनावेति अव–ए अच् । क्रियाविशेषे

प्राणासन न० "एतत् प्राणासनं नाम सर्वसिद्धिप्रदायकम् । वायुं मूले समारोप्य ध्यात्वाऽऽकुञ्च्य प्रसारयेत् । केवलं पादमेकञ्च स्कन्धे चारोप्य यत्नतः । एकपादेन गमने तिष्ठेत् स दण्डवत् प्रभो ! । आपानासनमेतत् हि सर्वेषां पूरकात्मकम्" । कृत्वा सूक्ष्मशरीरेण समारोपाय वायुभिः । तदासिद्धो भवेत् मर्त्यः प्राणापानसमानकम् । अपानासनयोगेन कृत्वा योगेश्वरो भुवि । दहरायामयोक्ते पूजाङ्गे आसनभेदे ।

प्राणाहुति स्त्री प्राणरूपेभ्योऽग्निभ्य आहुतिः । भोजनात् प्राक् स्वकर्त्तव्ये प्राणरूपान्यहेष्वाहुतौ तत्प्रकारश्च आह्निक० दर्शितो यथा छन्दोगपरिशिष्टे "प्राणेभ्यस्तथ पञ्चभ्यः स्वाहा प्रणवसंयुताः । पञ्चाहुतीस्तु जुहुयात् प्रणवाग्निनिभेषु च" । प्राणाहुतिसङ्ख्यामाह शौनकः "तर्जनीमध्यमाङ्गुष्ठैर्वह्ना प्राणाहुतिर्भवेत् । मध्यमानामिकाङ्गुष्ठैरपाने जुहुयात्ततः । कनिष्ठानामिकाङ्गुष्ठैर्व्याने च जुहुयाद्धविः । तर्जनीन्तु बहिष्कृत्या उदाने जुहुयात्ततः । समाने सर्वहस्तेन सहुताहुतिर्भवेत्" । स्मृत्यर्थसारे "प्राणाहुतौ हुतामाने पश्चात् भुञ्जीत नो हुतम्" अत्र पाठक्रमेण प्राणापानव्यानोदानसमानरूपेभ्य आहुतिरुक्ता । वैश्वानरविद्यस्तु छान्दो० उ० अन्यक्रम उक्तो यथा "तद्यद्भक्तं प्रथममागच्छेत्तद्धोमीयं, स यां प्रथमामाहुतिं जुहुयात्तां जुहुयात् प्राणाय स्वाहेति प्राणस्तृप्यति" । अथ यां द्वितीयां जुहुयात्तां जुहुयाद्व्यानाय स्वाहेति व्यानस्तृप्यति" । "अथ यां तृतीयां जुहुयात्तां जुहुयादपानाय स्वाहेत्यपानस्तृप्यति" । "अथ यां चतुर्थीं जुहुयात्तां जुहुयात् समानाय स्वाहेति समानस्तृप्यति" । "अथ यां पञ्चमीं जुहुयात्तां जुहुयादुदानाय स्वाहेत्युदानस्तृप्यति" ।

प्राणिद्यूत न० ६त० । समाह्वयाख्ये विवादपदभेदे अमरः । द्यूतशब्दे २७७२ पृ० दर्शितम् "एव एव विधिर्ज्ञेयः प्राणिद्यूते समाह्वये" याज्ञ० द्यूतधर्मोऽतिदिष्टः । [मात्रे ।

प्राणिन् नित्यम् त्रि० प्राणोऽस्यास्य इनि । जीवे चेतने जन्तु-

प्राणिमात्र स्त्री प्राणिनो मातेव । गर्भदात्रीचुपे राजनि० ।

प्राणिहित त्रि० ६त० । १प्राणिनो हितसाधने २पादुकायां स्त्री त्रिका० । [प्राणीय तत्रार्थे पाठान्तरम् ।

प्राणीत्य न० प्रणीतस्य प्रयुक्तस्य भावः ष्यञ् । कर्मणि त्रिका०

प्राणेश पु० ६त० । १पत्यौ जटा० । २भार्यायां स्त्री हेमच० । ३वायौ पु० त्रिका० । प्राणेश्वरादयोऽप्यत्र ।

प्राण्यङ्ग न० ६त० । प्राणिनोऽङ्गे अवयवे हस्तपादादौ तत्र उपसर्जने "अङ्गं मूर्तिमत् स्वाङ्गं प्राणिस्थमविकारिजम् । अतत्स्थं तत्र दृष्टञ्च तेन तद्वत् तथा युतम्" इत्युक्तलक्षणस्याङ्गरूपकत्वे असंयोगोपधत्वे ङीष् । तत्र क्रोडादिवङ्गो नाभिकोदरजङ्घादन्तमङ्गाद्यास्तु तस्य च विशेषोक्तेः संयोगोपधत्वेऽपि ङीष् स्यात् ।

प्रातःकृत्य न० ७त० । शास्त्रविहिते प्रातःकर्त्तव्ये कर्मणि तत्र आचारशब्दे ६१२१पृ०दर्शितम् । एवमन्यत्रापि यथायथं नानाशास्त्रे उक्तं द्रष्टव्यम् ।

प्रातःकाल पु० कर्म० । १प्रभातकाले "प्रातःकालो मुहूर्त्तं स्यात् सङ्गवस्तावदेव तु" स्मृतिपरिभाषिते सूर्योदयावधि मुहूर्त्तत्रयमिते २काले च ।

प्रातःसन्ध्या स्त्री सन्ध्या भवः यत् सन्ध्या ७त० । १गतरात्रेरनन्तरं मुहूर्त्तात्मके भाविसूर्योदयस्य मध्यवर्तिनि २दण्डचतुष्टयात्मके वा काले "त्रियामां रजनीं प्राहुस्तस्याद्यन्तचतुष्टयम् । नाडीनां तद्वये सन्ध्ये दिवसाद्यन्तसंज्ञिते" ति० त० । सन्ध्या च ब्रह्मणो मनोजाता कन्या सा च वशिष्ठोपदेशेन तपः कृत्वा पूर्वप्रतिज्ञातसन्ध्यो शरीरत्यागस्य सन्ध्यानार्थं विष्णुवरेण पुरोडाशमयं देहमवाप्य मेधातिथियज्ञाग्नौ शरीरं जुहाव । तस्याः पूर्वार्द्धं प्रातःसन्ध्या । इतस्तत्र तत्कथा कालिकाप० २२अ० यथा "तदा विष्णोः प्रसादेन सा विवेश विधेः सुता । वह्निस्तस्याः शरीरं तद्दग्ध्वा स्वर्गं स मण्डले । शुद्धं प्रवेश-